

Csokonai tanítása az általános iskolában

Az általános iskolai irodalomtanítás egyik – talán soha el nem évülő – gondja, hogy irodalmunk nagy klasszikusainak műveit, melyek nem ennek a korosztálynak íródtak, miként közvetítse, hogy az elemzés–értelmezés ne hamisítsa, ne csökkentse a műalkotás igazi értékeit, ugyanakkor a 10–14 éves gyermek számára is érthető és élményszerű legyen. A legtöbb mű – főleg a lírai versek – érzelmi, gondolati tartalma csak megfelelő élmények, élettapasztalatok és ismeretek birtokában élhető át és érthető meg. Ezért nem törekedhetünk arra, hogy egy-egy irodalmi alkotás a gyermek számára **ugyanazt** az élményt jelentse, mint a felnőtt számára.

Feladatunk annál nehezebb, mennél fiatalabb korosztályt tanítunk, illetve a tanítandó költő kora és műveinek problematikája mennél távolabb áll a mai embertől, hiszen itt nincs vagy alig van a tanulóknak háttérismerete. Ezek közé a költők közé tartozik *Csokonai Vitéz Mihály* is, akinek munkássága a jelenlegi tanterv alapján 6. osztályos anyag. Életművét teljességében nyilván nem tanítjuk, de néhány versét igen, és bizvást számíthatunk az értelmezés bizonyos mélységű sikerére is.

Alábbiakban saját gyakorlati tapasztalatom alapján két kérdésre keresek választ:

– *Mi az és mennyi az, amit és amennyit Csokonai emberi és költői pályafutásából a 11–12 éves gyermekek számára közvetíteni lehet?*

– *Milyen módszerek és eszközök szolgálhatják ezt egy átlagos felszereltségű iskolában?*

A fejezet megtervezésekor a következőkre figyeltem:

– Az elérendő tudás elemeit, szerkezetét igyekeztem részletesebben, pontosabban átgondolni. A tudás átadásának és megszerzésének útját úgy terveztem, hogy a tanári módszerek, a munkaformák, a taneszközök egymáshoz célszerűen, rendszeresen kapcsolódjanak.

– Amelyik tudásmozzanatot nem tudtam központilag készített ismerethordozóval lefedni, pedig szükségesnek éreztem, ott házilag készítettem szoftvert. Az általam ismertetett óraelképzelések természetesen csupán egyfajta megközelítési módot tartalmaznak a lehetőségek közül. A helyi körülmények, a gyermekanyag összetétele, a tanár egyénisége befolyásolja a tanítási–tanulási folyamat tervezését.

Az 1987-ben bevezetett tantervi korrekció a *Csokonai*-témában is csökkentette a törzsanyagot; több lehetőséget biztosítva ezáltal a készség és képességfejlesztésre

és a differenciált foglalkoztatásra. Dolgozatomban ezeket a lehetőségeket csupán a kiegészítő anyagba került két vers (*Magyar, hajnal hasad!*, *Szegény Zsuzsi, a táborozáskor*) kapcsán érintem.

A témakör bevezetése

A történelmi-társadalmi mozgások és a művészetek igen szoros összefüggésben állnak, ezért még 6. osztályban sem mellőzhetjük ezek valamilyen szintű megismertetését. Nélkülük egyrészt csak túlságosan leegyszerűsítve elemezhetnénk a műveket, másrészt az irodalomórán tanult ismeretek elszigetelt részismeretek maradnának. Sajnos, sok esetben az irodalmi tananyag korban megelőzi a történelemórán tanulatokat, így a feltétlenül szükséges történelmi tényeket magyarórán kell megtanítanunk.

A *Magyar, hajnal hasad!* (a *tankönyvben* Ember és polgár leszek) c. fejezet a 18. sz. végi Magyarországra viszi el a tanulókat. Bevezető olvasmányai a francia és a magyar felvilágosodás jellemzőivel ismertetik meg a gyerekeket.

A két olvasmányt tartalmi sűrítettsége miatt 2 órában célszerű feldolgozni.

1. óra: Európa – Franciaország – Párizs

Az óra fölépítése (a fő didaktikai mozzanatoknak megfelelően):

I. Alkalmazás

Rövid stílustörténeti és kortörténeti áttekintés a 15–16. századról. Építhetünk a rajzórán szerzett ismeretekre is. Elhelyezzük korban is ezeket a stílusokat (jó, ha a tanteremben állandóan szem előtt van egy időszak), majd megfogalmazzuk, milyen korba lépünk át a következő fejezettel.

II. Ismeretszerzés

1. Feldolgozzuk az olvasmányt. Az olvasmányfeldolgozást – a tartalmi nehézség miatt – frontális munkával célszerű elvégezni. Irányító szempontok:

- a fény-árnyék ellentét megfigyelése (kisebbség-többség);
- a két oldalon álló csoportok életének, helyzetének jellemzése;

– a felvilágosodás legfontosabb ismérveinek megfogalmazása (észtisztelet, teremtésszeretet, az érzelmek szabadsága). A kort közelebb hozza, elképzelhetőbbé teszi a gyermekek számára, ha vizuális élményt is tudunk kapcsolni az órához. Ezen az órán is felhasználhatjuk a *Csokonairól* készült *hangosított diasort* (HD) (készült az *Országos Oktatástechnikai Központban*). A *Professzor Csokonai* c. rész 3–4. kockája és a hozzá tartozó szöveg a középkori iskola módszereiről és Rousseau nevelési elveiről nyújt értékes és érdekes és fontos információkat. Ezáltal a gyerekek saját korosztályuk helyzetét megközelítően el tudják képzelni a felvilágosodás korában.

III. Rendszerezés – rögzítés, táblán vagy transzparensen

Az órán megbeszéltek alapján rövid vázlatot készítünk.

A felvilágosodás a feltörekvő polgárság nézetrendszere

Jellemzői: az ész tisztelete
az érzelmek szabadsága
a természet szeretete

A francia felvilágosodás vívmányai, hatása

kultúrális

a tudományok
fejlődése

politikai

a nagy francia
forradalom

2. óra: Európa – Magyarország – Debrecen

I. Alkalmazás – ismeretszerzés

A vázlat alapján felidézzük a francia felvilágosodásról tanultakat az olvasmányból való részletek felolvasásával. Ezután lemezről meghallgatjuk *Batsányi János A franciaországi változásokra* című versét. A verssel a francia és a magyar felvilágosodás között teremtünk kapcsolatot; értelmezésében csupán a fő gondolat megfogalmazására szorítkozunk.

II. Ismeretszerzés

Milyen volt a korabeli Magyarország, milyen volt Debrecen? Erre a kérdésre a választ a tankönyvi olvasmány és a rendelkezésre álló szemléltető anyag egymást alátámasztva és kiegészítve adja meg.

Az ismeretszerzést az olvasmány utolsó bekezdésének elolvasásával és megbeszélésével kezdjük. Egyrészt azért, mert az előző anyaghoz szorosan kapcsolható, másrészt azért, mert az Európából kiinduló közelítés logikája ezt sugallja. A részlet alapján (tanári irányító kérdésekkel) megállapítjuk, hogy hazánk haladó gondolkodóinak gondja és célja különbözött az európaiakétól: idegen uralkodó ült a trónon; a magyar nyelv elavult, nehézkes. Mi lehet a legfontosabb cél? Erre a kérdésre a gyerekek megtalálják a logikus választ: elszakadás a bécsi udvartól, azaz a nemzeti függetlenség kivívása. Ennek alapvető feltétele a magyar nyelv kiművelése.

A mágnes táblán elkészítjük a magyar felvilágosodás nagy alakjainak arcképeiből a táblát, melynek középpontjában *Csokonai* képe helyezkedik el. Itt közöljük a gyerekekkel, hogy az elkövetkező órákon az ő életével és műveivel fognak megismerkedni. Előtte viszont jól meg kell ismerniük azt a környezetet, ahol élt és alkotott.

Milyen volt a korabeli Debrecen?

A képet az alábbi információforrások felhasználásával alakítjuk ki:

A) *Bertók László: Így élt Csokonai Vitéz Mihály* (Bp., 1973.) című életrajzi könyvéből két tanuló fölolvasson egy-egy részletet. Az egyik arról szól, milyennek látta Debrecen egy külföldi utazó (19. old.), a másik részlet pedig hazai szemmel nézve mutatja be a várost (20. old.). A megbeszélés során a két leírás különbségének okára keressünk magyarázatot!

B) *Kiss Tamás – Gyulai Líviusz: A bagothvár és lakói* (Bp., 1983. Bölcs Bagoly sorozat) című könyvének egy részletéből tart beszámolót egy tanuló (előzetes fölke-

szülés alapján). A részlet (Kisdiákból nagydiák lesz – első két bekezdés) a Kollégium létrejöttének körülményeiről szól.

C) A HD Professor Csokonai fejezetének ide vonatkozó részletét (5–20. dia) levettjük, majd néhány mondattal összegezzük a látottakat. Jó lehetőséget biztosítunk a gyerekeknek az önálló véleményalkotásra, az akkori és a mai diákélet összehasonlítására.

III. Alkalmazás – rögzítés

Óra végén vázlatban foglaljuk össze a magyar felvilágosodás jellemző vonásait:

A magyar felvilágosodás

Központi kérdése:	a nemzeti függetlenség a társadalmi fejlődés (polgárosodás)
Fő programja:	a nemzeti nyelv kiművelése
Képviselői:	Bessenyei György, Batsányi János, Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Fazekas Mihály

Csokonai Vitéz Mihály élete

Csokonai életrajzának tankönyvi feldolgozása két szempontból is eltér a megszokottól: az életrajz részletei nem összefüggő, folyamatos szöveget alkotnak, továbbá ezek a részletek nem elbeszélés, hanem dialógusok formájában mutatják be a költő életének fontosabb eseményeit.

A tanárban fölmerülhet a kérdés, hogy milyen formában, milyen módszerekkel tanítsa meg Csokonai életrajzát. Egyik lehetőség a hagyományos mód: a tanári előadásra építő közlés. A tankönyvi párbeszédet ebben az esetben a soron következő vers tanulása előtt dolgozzuk föl, elmélyítve, részletezve az életrajzi órán tanultakat. Ennek a módszernek a hátránya azonban az, hogy a gyerekeknek így nem áll rendelkezésére életrajzi szöveg az otthoni tanuláshoz. Csupán az órán látottakra, hallottakra és a füzetbe írt vázlatra támaszkodhatnak.

A másik lehetőség az, hogy a tankönyv dialógusait beépítjük az életrajztanításba, de azokat az egység és a folyamatosság biztosítása érdekében össze kell kötnünk, helyenként ki kell egészítenünk. (Ennek egyik módját ld. Miklósné Boda Edit: *Szindarobot írunk és játszunk*. Csokonai Vitéz Mihály élete: 6. osztály. E. Benkes Zsuzsa – M. Boda Edit – Honffy Pál: Válogatások az irodalomórára, Bp., 1984. 30–42.

Jól használhatjuk a Csokonairól készült hangosított diasorozatot, mely a költő életének jelentős állomásait mutatja be, középpontba helyezve Csokonai tanár-egyéniiségét. A HD és a tankönyvi szöveg egymást fölváltva, alátámasztva, kiegészítve szerepel az órán, melyek egységbe foglalását a tanári irányítás biztosítja. E megoldás választásával az életrajztanítást két részre kell bontanunk:

1. óra: Debrecen – Sárospatak – Pozsony – Komárom

2. óra: Csurgó – Debrecen

Csokonai élete (1. óra)

I. Alkalmazás: az előző órán tanultak felidézése.

II. Ismeretszerzés

Az életrajztanítás felépítése:

A) Mikor élt?

Az időszak segítségével elhelyezzük a korban. Születésének és halálának évszámából azt is megállapíthatják a gyerekek, hogy nagyon fiatalon halt meg. (Igen szemléletes az olyan időszak – házilag elkészíthető –, amelyen a tanult költők, írók életük hosszának megfelelő szalaggal szerepelnek. Erről nemcsak életkoruk olvasható le, hanem az is, ki kinek a kortása volt. Az időszak az európai irodalom és a művészetek más ágainak képviselőivel, a jelentős történelmi események dátumaival gazdagítható.)

B) Milyen volt Csokonai külseje?

A hanganyag nélkül végignézzük a *HD 1–12. diakockáit*, melyek a költő ismert és kevésbé ismert ábrázolásait mutatják be. (A képekhez tartozó hanganyag értékelő jellegű, ezért ezt hagyjuk meg az összefoglaló órára, amikor már a gyerekekben is kialakult egyfajta Csokonai-kép.)

C) A költő gyermekora – a kollégiumi évek

Vagy a tanár, vagy előzetes fölkészülés alapján egy tanuló rövid ismertetést tart Csokonai szüleiéről (*Bertók László: I. m., 7–12., 15–17.*)

A költő 7 éves korában a Kollégium diákja lett. Hogyan alakul itt a sorsa? Lejártsszuk a *HD* erről szóló részletét ("Professzor Csokonai", 20–25. dia), amit összekapcsolunk a *tankönyv* Debrecen című olvasmányának feldolgozásával. A *HD*-hoz 5 csoport egy-egy megfigyelési szempontot kap, a válaszok összegzik a hallottakat.

A csoportok feladatai:

I. csoport: A hallottak alapján mondjátok el, milyen diák volt Csokonai!

II. csoport: Milyen volt Csokonai mint pedagógus? Milyen módszerekkel tanított? Miért kedvelték annyira tanítványai?

III. csoport: Bizonyítsátok be, hogy *Csokonai* már diák–tanár korában is a felvilágosodás híve volt!

IV. csoport: *Domby Márton* visszaemlékezése alapján jellemezzétek *Csokonai* egyéniségét! (A szöveget leírva is megkapják.)

V. csoport: Milyen szép és nemes emberi tulajdonságai rajzolódtak ki a költőnek a hallottak alapján?

A rövid csoportbeszámolók után a *tankönyvi dialógus* feldolgozása következik. (Ajánlatos 2 gyereknek otthoni feladatként kijelölni a párbeszéd eljátszását.) A két gyerek felolvasa–eljátssza *Csokonainé* és *Földi János* beszélgetését. Az osztálynak adott megfigyelési szempontok:

- Hogyan alakult a család anyagi helyzete?
- Mi volt az oka a Kollégiumból való kicsapatsáknak?
- Kik voltak ebben az időben a költőhöz közel álló személyek?

D) Sárospatak

Folytatjuk a *HD* bemutatását (26–27. dia).

Értelmezzük az elhangzottakat.

E) *Hogyan alakul tovább emberi és költői sorsa?*

Életének következő szakaszát a Komárom című olvasmány alapján ismerjük meg. Az előzőhöz hasonló módon most is két tanuló játssza el a jelenetet. A megbeszélés szempontjai:

- Hová ment Sárospatakról? Milyen céllal és milyen eredménnyel?
- Milyen esemény történt magánéletében? A két fiatal beszélgetésének hangneméből következtessetek kapcsolatuk minőségére!
- Mit jelentett ez a szerelem a költő számára?

III. *Alkalmazás – rendszerezés – rögzítés*

Óra végén a táblára vagy fóliára előre fölrajzolt táblázatot közösen kitöltjük a már megismert életrajzi adatokkal. (A füzetbe a teljes táblázatot rajzoltatjuk le, s ezt a 2. órán egészítjük ki az adatokkal. Lásd ott!)

Csokonai élete (2. óra)

I. *Alkalmazás–ellenőrzés: a térkép segítségével földiezzük a Csokonai–életrajz első szakaszát (egyéni vagy frontális munka).*

II. *Ismeretszerzés*A) *Komáromtól Csurgóig*

Mielőtt röviden ismertetnénk a költő dunántúli vándorlásainak színhelyeit, beszéljünk a Lilla–szerelem befejezéséről. (Bár a *Csurgó* című olvasmány két mondatral utal erre, de a gyerekeket ez a mozzanat általában nagyon érdekli, igénylik már az életrajzi órán is a bővebb ismertetést.) Ha az osztály elég érett, idézhetünk Csokonai Júliához 1798. március 21–én kelt búcsúleveléből, mely megrendítő szépséggel fejezi ki a szerelmében csalódott költő fájdalmát. (A levél megtalálható a *Magyar szerelmeslevelek 1528–1944* című kötetben. Gondolat, 1976. 78–82.) A felolvasásra javasolt részletek: *Elmegyek Keszthelyre, és csak édes emlékezetet viszem el magammal.* "Üres lesz az én szobán tetőled: de szívemben mindenkor jelen leszel. Elmegyek Keszthelyre, te pedig Almásra, s két egymásért termett szív ily messze fog egymástól esni mindörökké.

Légy boldogabb, mint én, óh édes reményem, és a bánat soha ne üljön a te szép orcádra, melyek engemet állandó bánatra kényszerítettek ...

Én holnap délután indulok, elhagyom ezt a Komáromot végképpen, amelytől te is majd meg fogsz válni, és mi, Kedvesem nem együtt fogunk menni. ...örökös határfal lesz felvonva közötted, végképpen elválunk egymástól, te az öröme, én pedig a holtig tartó szomorúságra.

E rövid részlet a gyermekek számára is megfoghatóan és megfogalmazhatóan tartalmazza, hogy mit jelentett a költő számára ez a szerelem; elvesztése hogyan befolyásolta későbbi sorsát, életérzését. Ugyanakkor szép bizonyítéka Csokonai érzelmi gazdagságának.

Ezután pár mondattal beszélünk a dunántúli vándorlásról. Az elmondott helyszíneket megmutatjuk a térképen is: Keszthely, Csökölly, Herdehely, Nagybajom.

B) Csurgótól Debrecenig

A költő életének utolsó szakaszát csoportmunkában dolgozzuk föl. (A csoportbeosztás ugyanaz marad, mint az előző órán.)

A HD utolsó részletének (28–35. dia) lejátszása után közvetlenül következik a Csurgó és a Debrecen című *dialogusok megjelenítése*. E kétféle forráshoz kapják meg előre a *feladatokat* a csoportok. A megoldás során a HD és a tankönyv információit ötvözik össze.

A csoportok feladatai:

I. csoport: Jellemezzétek, milyen állapotokat talált Csokonai Csurgón! Milyen következtetéseket szűrhetünk le ezek alapján a korabeli művelődési viszonyokról?

II. csoport: Milyen vonásokkal gazdagodott a költőről mint pedagógusról alkotott képetek? (Diákjaihoz való viszonya, oktatási, nevelési módszerei.)

III. csoport: Milyen életérzés (közérzet) jellemezte a költőt utolsó éveiben? Mi volt ennek az oka?

IV. csoport: A megismert részletek alapján fogalmazzatok meg, mit jelentett *Csokonai* korában »embernek« és »polgárnak« lenni!

V. csoport: A megismert részletek alapján fogalmazzatok meg Csokonai jellemének, egyéniségének legfontosabb vonásait!

A feladatokra adott válaszok alapján az óra végére nemcsak az életpálya tényező adatai (eseményei, helyszínei, szereplői, időpontjai) rajzolódnak ki, hanem egy tehetséges, de szerencsétlen sorsú költő emberi portréja is.

III. Alkalmazás – rendszerezés – rögzítés: a múlt órán kezdett táblázat befejezése.

Idő–helyszín	Esemény	Személyek	Művek
DEBRECEN 1773. 11. 17. 1789–95.	születés diák, tanár	<i>Csokonai J.</i> <i>Diószegi S.</i> <i>Földi J.</i> <i>Domby Márton</i>	
SÁROSPATAK 1796–fél év	diák		
POZSONY 1796.	kiadót keres		Diétai Magyar Múza
KOMÁROM 1796–97.	szerелеm	<i>Vajda Julianna</i> (Lilla)	
CSURGÓ 1799–1800.	helyettes tanár		
DEBRECEN 1800–1805. 1805. 01. 28.	utolsó évek halál	<i>Fazekas Mihály</i>	

A tanult műveket folyamatosan írjuk be a táblázat megfelelő rovatába. (Zsugori uram – Debrecen; Tartózkodó kérelem – Komárom; Jövendőlés... – Csurgó; A reményhez – Debrecen)

Zsugori uram (törzsanyag)

I. Alkalmazó ellenőrzés: Csokonai élete (összefüggő egyéni szóbeli felelet).

II. Ismeretszerzés

1. A) A mű társadalmi háttérének felvázolása

Röviden beszélünk a 18. századi Debrecen arculatáról. Elmondjuk, hogy a szigorú kálvinista erkölcsök értelmében a polgárok körében általános norma volt, hogy pénzt kamatra nem adtak kölcsön. Kirívó volt, ha valaki ezt megszegte.

Felolvastatunk egy részletet a Csokonai család életkörülményeiről (Tk. 167. o.).

B) A vers előzményei a költő életművében

Részletet olvasunk vagy olvastatunk fel a 12–14 éves Csokonai "Egy fösvénynek leírása" című verséből. Elmondjuk, hogy a témát 16 éves korában újra elővette, majd 1794-ben ezt a verset dolgozta át "Zsugori uram" címmel.

2. Megfigyelési szempont: a vers hangvétele.

3. Tanári bemutatás.

4. Elemzés – értelmezés.

A verselemzést a megfigyelési szempont megbeszélésével indítjuk. A költő gúnyosan beszél Zsugori uramról, mert elítéli ezt a magatartást (példák keresése a gúny megnyilvánulására). A továbbiakban három kérdéscsoport köré építhetjük az elemzést:

A) Hogyan él Zsugori uram?

A tanári irányító kérdések megválaszolásával és a részletek felolvasásával az alábbi megállapítások alakulnak ki:

- Nincs neve (miért?).
- Nincsenek emberi kapcsolatai.
- Éhezik, nyomorog.
- Egy náddal fedett kunyhóban lakik.

Az, hogy valaki nyomorog, nem ok a kigúnyolásra. Csokonai miért teszi mégis? Erre a következő kérdéssel keressük a választ:

B) Milyen lehetőségei vannak Zsugori uramnak? (Milyen az anyagi helyzete?)

- Sok pénze van.
- "Van két palotája a Piac-utcába".
- Nyeresége van.

Zsugori uram tehát jómódú polgár, akinek lenne lehetősége arra, hogy jobban, tartalmasabban éljen. Ő viszont önmagát, az emberhez (és polgárhoz) méltó életet álmodza föl a pénzgyűjtésért. Örömet okoz-e neki? Boldoggá teszi-e a vagyon?

C) Milyen életérzés jellemzi Zsugori uramat?

Hogyan árulja ezt el külseje, viselkedése?

– Külseje: Taszító, undorító, nem is nevezhető emberi külsőnek. Arcára egyetlen érzés ül ki: a pénz utáni sóvárgás. (Az érzéketlen hasonlatok elemzése során

ezek érzelmi hatására is hívjuk föl a figyelmet: a megjelenítésen túl az undor, a viszolygás kiváltása a fő szerepe.)

- Viselkedése: Aláhúzhatjuk azokat a szavakat, kifejezéseket, amelyek Zsugori uram lelkiállapotára utaló gesztusokat, tevékenységeket jelenítenek meg. Ezek: sóhaj, dúlfül, nyög, kárhoztat, kiált, vádol, jajgat, fejére kulcsolja kezét. A szavak jelentésének elemzése során megállapítjuk, hogy Zsugori uram uralkodó életérzése a düh, az elégedetlenség, a vádaskodás.

III. Rendszerezés-rögzítés

Milyen viszony van Zsugori uram anyagi helyzete és közérzete, illetve anyagi helyzete és életmódja között? A táblai vázlatot közösen alakítjuk ki.

Zsugori uram

Egy pénzsóvár, zsugori polgár rajza.

VISELKEDÉSE (ÉLETÉRZÉSE)	ANYAGI HELYZETE	ÉLETMÓDJA
elégedetlenség	2 palota	kunyhó
düh	sok pénz	éhezés
vádaskodás	nyereség	nyomor

Magyar, hajnal hasad! (kiegészítő anyag)

A kiegészítő anyagban szereplő művek felhasználásáról vagy kihagyásáról ki-ki szabadon dönthet saját körülményeit figyelembe véve. A verset világos szerkezete, jól elemezhető képei miatt azonban kár lenne kihagyni. Jól beépíthetjük a tanítási folyamatba többek között az *értő olvasás* és a *műelemzésben való jártasság* fejlesztésére. A feldolgozást célszerű csoportmunkára tervezni, így lehetőségünk van a differenciálásra is (heterogén csoportok alakításával).

Terjedelmi korlátok miatt részletes óraleírást nem közlök, csupán jelzem az egyes csoportoknak adható feladatok tartalmát. A hangvétel megállapítása minden csoport feladata: a jobbak önállóan, a közepesek és a gyengék a Tk. 173/1. kérdése alapján. További feladatok: I. csoport (kiválók): az *idősíkok* megállapítása és ezek viszonyának jellemzése. II. csoport (jók): az *idősíkok* és a *napszakok* párosítása. III. csoport (közepesek): a *pozitív* és *negatív hangulatú szavak* kikeresése. IV. csoport (közepesek): a *színeket, fényeket megjelenítő szavak* kikeresése, napszakokhoz való társítása. V. csoport (gyengék): A megszólítások, a felszólítások aláhúzása.

A csoportbeszámolók eredményeként a következő szemléletes ábra készíthető:

Szemléletesebb a vázlat, ha fekete és piros színnel dolgozunk, mellyel nemcsak a képek ellentétét emeljük ki, de jelképes értelmüket és a versben használt színeket is érzékeltetjük.

Tartózkodó kérelem (törzsanyag)

A vers tanítását megelőzően célszerű egy órát rászánunk a *rokoko*, a *klasszicizmus* és a *népiesség* fogalmának megismertetésére, a stílusjegyek megfigyeltetésére.

I. Alkalmazás

A két tanult Csokonai-vers alapján megfigyeltetjük, milyen összefüggés van a *téma*, a *téma és a költő viszonya*, valamint a *hangvétel* között. Az összefüggést egy hiányos táblázat kitöltése során fedezik fel a gyerekek.

Zsugori uram		Magyar, hajnal hasad!
	TÉMA	egy új korszak köszöntése
	HANGVÉTEL	
elítéltetés	CÉL	lelkésítés, buzdítás

A hiányzó információk beírása után (egy zsugori polgár rajza, gúnyos hang; ünnepélyes, ujjongó hang a másik versben) megállapítjuk, hogy a hangvételt a téma és a költőnek a témával kapcsolatos állásfoglalása, célja határozza meg.

II. Ismeretszerzés

1. Bevezetésként elmondjuk, hogy Csokonai több versének témájaként választotta a *szerelmet*. Sokszor nem is valóságos nőalakhoz írt, hanem csupán magáról az érzésről (*Tk.* 178. old.). Ezután röviden felidézzük a Lilla-szerelem történetét. Egyik

versét, melyet "Egy tulipánhoz" címmel 1793-ban írt, 1803-ban átdolgozta, és "Tartózkodó kérelem" címmel a Lilla című kötetébe szánta. (Szemléltetjük a kötet hasonmás kiadását. Magyar Helikon, 1979.)

2. Megfigyelési szempont: a mű *hangulata, hangvétele*.

3. Tanári bemutatás.

4. Elemzés.

A gyerekek a megfigyelési szempontra általában jól és pontosan adnak választ; megérzik ennek a derűs, kedves, könnyed versnek a hangulatát. Közös újraolvasás után térünk rá a részletes elemzésre.

A) A cím magyarázata

Kihez szól a kérelem, mit kér és miért tartózkodó? Mennyiben más, mennyivel több ez a cím, mint az eredeti?

B) Hogyan jellemzi a költő saját érzéseit?

Ezt a kérdést szinte szavanként vizsgálhatjuk a szójelentés és a szóhangulat oldaláról. (A "hatalmas szerelem", a "megemésztő tűz" szerkezetek jelzőinek értelmezése; az "írja sebemnek" főnevek jelentésének vizsgálata; az *írja* és az *orvosa* szavak hangulati különbségének megfigyeltetése).

C) Hogyan jellemzi a lány szépségét?

A lány szépségét dicsérő szavak jelentésének, hangulatának, hangzásának elemzése során a gyerekek könnyen fölismerik a *rokokó* jegyeket.

D) A vers ritmusa

A vers ritmizálása, a kétféle ritmus kopogása, tapsolása élményt jelent a gyerekek számára. Megosztva az osztályt *egyszerre* egyidejűleg kopoghatjuk-tapsolhatjuk az időmértékes és a hangsúlyos ritmust.

E) A vers szerkezete

A vers képeinek, hangzásának elemzése során a *rokokó* jegyeket fedeztük fel. A *klasszicista* szerkezet fölismeréséhez a Tk. 181/3. feladatát használhatjuk. Annak megállapításában, hogy a vers mely részében kinek a személye hangsúlyos, a személyes névmások és az igei személyragok megfigyeltetése segíthet. A szemléletesség kedvéért a következőképpen is felírhatjuk *főliára* a versszöveget:

A KÖLTŐ

A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt.

A LÁNY

Te lehetsz írja sebemnek,
Gyönyörű kis tulipánt.

Szemeid szép ragyogása
Eleven hajnali tűz,
Ajakid harmatozása
Sok ezer gondot elűz.

Teljesítsd angyali szókkal
Szeretőd amire kért:

A KÖLTŐ

Ezer ambrózia csókkal
Fizetek válaszdórt.

A versszöveg ily módon történő leírása már sejteti a háromszögformát. Csak össze kell kötni a csúcsokat, és 90 fokkal elforgatni a *fóliát*.

Szegény Zsuzsi a táborozáskor (kiegészítő anyag)

Ezt a verset is beépíthetjük a Csokonai-témába különböző készségfejlesztési célok megvalósítására. Jó lehetőséget kínál egyebek között a *népköltészet* és a *műköltészet összehasonlítására*, annak megfigyeltetésére, hogyan "táplálkoznak" az utódok szellemi örökségünkől, a népköltészetből. A vers vizsgálata során – változatos munkaformák alkalmazásával – mód nyílik hasonló témájú, érzelmi tartalmú, formakincsű népdalok gyűjtésére, a verssel való összevetésükre, a Csokonai-vers népdalszerű voltának több szempontú bizonyításával a műfaji ismeretek elmélyítésére.

Jövedölés az első oskoláról a Somogyban (törzsanyag)

I. *Alkalmazás-rendszerezés*: Milyen állapotokat talált Csokonai Csurgón?

- Részletek felolvasása a "Csurgó" című olvasmányból.
- A Tk. 192. oldalán olvasható két versrészlet megbeszélése.
- A HD Csurgóról szóló részletének levetítése.

II. *Ismeretszerzés*

1. Tanári közlés: Csokonainak egy olyan versével ismerkedünk meg, amely a Somogyban szerzett élmények hatására született.

Megfigyelési szempont: Mi *ellen* és mi *mellett* emel szót a költő? Milyen *érzelmek* szólalnak meg a költeményben?

2. Tanári bemutatás.

3. Elemzés.

A/ A megfigyelési szempontokra adott válaszok a vers lényegét summázzák: a költő a műveletlenség ellen és a tudás mellett emel szót. Hangvételét erős indulatok jellemzik, melyeknek árnyalatait (keserűség, harag, fölháborodás, együttérzés, fájdalom) a részletes elemzéssel figyeltetjük meg.

B/ A mű részletes vizsgálatához a tankönyvi ábra ad segítséget, melyet alapul véve a szóközi beszéd tartalmi és formai jegyei bontakoznak ki az elemzés végére. A műelemzést irányító szempontok olyan részletesek, hogy jó képességű tanulók ennek alapján önálló munkával elemezhetik a verset. Az osztály többi részével frontális keretek között foglalkozik a tanár, segít az elemzés menet ábrájának értelmezésében.

III. *Rendszerezés*: a tankönyvi ábra alapján.

Befejezésül elolvassuk Julow Viktor szavait, mely Csokonai ember-, költő- és tanárképét tovább árnyalja (Tk. 194. old.). Házi feladatként gondolkodjanak el a gyerekek azon, hogy milyen más, esetleg jobban kifejező címet lehetne adni a versnek.

A reményhez (törzsanyag)

Talán ez a Csokonai-vers okozhat legtöbb gondot a magyartanárnak. Egy felnőtt ember életének kudarca, tragédiája sűrűsödik a versbe, melynek átélését, megértését a maga teljességében nem várhatjuk el 12 éves gyermekektől. Gondos, körültekintő előkészítéssel 6. osztályban is megteremthetők azok az érzelmi és értelmi alapok, amelyek révén a mondatok nem fognak hamisan csengeni a gyerekek számára.

A vers tanítására két órát szánunk: az egyiken előkészítjük, bemutatjuk és átfogóan értelmezzük; a másikon részletesen foglalkozunk vele.

1. óra:

I. Alkalmazás-rendszerezés

A/ *Csokonai életének utolsó évei*: újraolvassuk a tankönyvi dialógust, s megállapítjuk, melyek voltak a költő közérzetét befolyásoló tényezők (házuk leég – rossz anyagi körülmények, egészsége megromlik, verseit nem tudta megjelentetni, úgy érzi, hiába élt, nemes szándékait nem tudta valóra váltani).

Összegzés: minden sikertelen volt az életében.

B/ *A Lilla-szerelem története*

A költő életének boldog szakaszát jelentett a Vajda Juliannával való kapcsolat. Az életrajzi szakasz felidézésének forrásai: a "Komárom" című dialógus és "A tihanyi ekhóhoz" című vers 6. versszaka. (Mit jelenthetett volna Csokonai számára a szerelem beteljesülése? Hogyan élte át Lilla elvesztését? Mi volt az oka a kapcsolat megszakadásának?)

Ezután a vers közvetlen előkészítéseként (és egy kicsit már az értelmezés segítéséért) felolvasunk egy rövid részletet a már említett búcsúlevélből. Megfigyeltetjük, melyik fogalom fordul elő a levélrészletben is és "A tihanyi ekhóhoz" című vers idézett versszakában is. A levélrészlet: "Ah, édes, de mulandó remény! múlandóbb a hajnalnál, vagy a hajnali harmat: eppnél, melyet az első napsugár száraszt ki a fakadó rózsabimbónak öléből. (...) Lili nem az enyém, Lilinek vége van, vége minden én reménységemnek, az én szívem, az én lelkem, az én életem ismét a holtig való magányosságra, az emésztő búra ... van kárhoztatva" (I. m. 78.).

Mindkét idézetben előfordul a *remény* szó. A gyerekek értelmezik a fogalom jelentését.

II. Ismeretszerzés

1. Tanári közlés: A költő életének utolsó időszakában "Lilla" címmel egy verskötetet állított össze, melynek záróverse "A reményhez" címet viseli. Ezzel a verssel fogunk megismerkedni.

Megfigyelési szempont: a versben megszólaló *érzelmek* és a versben megjelenő *képek*.

2. Tanári bemutatás.

3. A vers átfogó értelmezése:

A/ A cím magyarázata. (A költő egy megszemélyesített lelkiállapothoz szól.)

B/ A vers szerkezeti fölépítése:

1. vsz.: A remény jellemzése – szemrehányások.
 2. vsz.: A boldogság képei (tavasz).
 3. vsz.: A boldogtalanság képei (tél).
 4. vsz.: Elküldi, elutasítja a reményt.
- C/ Az egyes strófák tartalmának, hangulatának összehasonlítása.

Házi feladat: Keressenek olyan festményeket, amelyek a 2. és 3. versszakban megjelenített képek hangulatának megfelelő tájat ábrázolnak.

2. óra:

Ismeretszerzés, alkalmazás

1. Az óra elején lemezről újrahallgatjuk a verset. Megfigyeltetjük, hogy a művész milyen beszédtechnikai eszközökkel (hangsúly, hanglejtés, szünet, hangerő) érzékelteti az érzelmeket.

2. Elemzés

A/ *Idősíkok*: JELEN (1. vsz.) – RÉGMÚLT (2. vsz.) – KÖZELMÚLT (3. vsz.) – JELEN (4. vsz.) (A régmúlt és a közelmúlt megnevezés az egymáshoz való időbeli viszony kifejezését szolgálja.)

B/ *A remény jellemzése*: a szavak hangulatának, jelentésének vizsgálata ("játszó", "égi tünemény", "istenségnek látszó", "csalfa, vak").

A költő viszonya e lelkiállapothoz, ennek kifejezőeszközei (hangnem, mondat-fajták).

C/ *A boldogságot idéző képek elemzése*

- a képek *hangulata*, a hangulatteremtés eszközei
(vidámság, mozgalmasság, derű; a képek tartalma, szójelentés, mozgalmasságot kifejező szófajok stb.);

- a képek *jelképes* voltának magyarázata

(tavasz: megújulás, reménység);

- a *rokoko* stílusjegyek megfigyeltetése, megállapítása

(mozgalmasság, elevenség, könnyedség);

D/ *A boldogság elmúlásának* (a boldogtalanságnak) *képei*

- előző képpel való összehasonlítás, tartalmi–hangulati *ellentétpárok* keresése;

- a veszteség mértékét érzékeltető kifejezések megfigyeltetése (fölsorolás, többes számú főnevek);

- az *érzelembizonyítás* eszközei (alakzatok).

E/ *A költő és a világ kapcsolatának értelmezése*

(halálvágy, elidegenedés, kiüresedés); ezek kifejezőeszközei.

F/ *A vers szerkezetének és tartalmának jellemzése*, e kettő viszonya: erős érzelem-hullámmás – szabályos, kiegyensúlyozott forma.

III. *Rendszerezés–rögzítés*: a táblai vázlat készítése az órán megbeszéltek alapján.

A reményhez

1. vsz.	A remény jellemzése "hittem" $\longleftrightarrow$ "megcsaltál"	szemrehányás
2. vsz.	a BOLDOGSÁG képei tavasz (+)	3. vsz. a BOLDOGTALANSÁG képei tél (-)
4. vsz.	Kiábrándultság, halálvágy. "Hagyj el, óh Reménység!"	
	Tartalom erős érzelemhullámvás $\longleftrightarrow$	Forma kiegyensúlyozottság

Csokonai Vitéz Mihály - összefoglalás (2 órában)

1. óra:

*Alkalmazás-rendszerezés**A/ A felvilágosodás fogalma, jellemzői*

Felidézzük a bevezető órán tanultakat, a táblára fölírjuk emlékeztetőül a legfontosabb sajátosságokat.

Mely Csokonai-versekben ismerhetjük föl ezeket az ismérveket, a felvilágosult ember gondolkodásmódját, érzelmvilágát? (Részletek keresése, felolvasása.)

B/ *Az európai és a magyar viszonyok összehasonlítása két költő sorsának összevetése révén.*

Tóth Endre: "Goethe házában" című versének bemutatása után összehasonlítjuk Goethe és Csokonai életének eseményeit, sorsuk alakulását (ha mód van rá, sokszorosítottassuk a verset!). Az összevetés eredményeként még markánsabban rajzolódik ki Csokonai életének tragikus vonulata, egy hosszú életű, az irodalmi és magánéletben egyaránt sikeres, ünnepezt költő pályája mellett. A tanultak alapján a gyerekek már arra is válaszolni tudnak, hogy vajon mi lehet az oka két tehetséges költő ilyen mértékű sorskülönbségének.

C/ *Milyen Csokonai-kép alakult ki a fejezet tárgyalása során a tanulóknak?*

Kötetlen beszélgetés formájában elmondhatják a gyerekek véleményüket, érzéseiket: miért szerették meg a költőt, mely tulajdonságai révén vált rokonszenvesse, miben lehet követendő példa a mai ember számára stb. Az ilyen beszélgetések a tanár számára is nagyon tanulságosak, elgondolkodtatóak lehetnek.

D/ *A HD Csokonai-ábrázolásokat bemutató részletének levetítése a hanganyaggal.*

A lejátszás után a gyerekek véleményt mondanak arról, melyik *Csokonai-portrét* érezték leghitelesebbnek, leginkább Csokonaihoz illőnek.

E/ A HD második részének lejátszása ("Professzor Csokonai")

A gyerekek eddig részletekben látták a *hangosított diasort*, most, a művek és az életrajzi kiegészítések ismeretében más szemszögből, úgy is mondhatnánk: értő-értékelő szemmel nézhetik végig újra.

2. óra:

I. Alkalmazás-rendszerezés

Az óra célja a tanult Csokonai-művek rendszerezése, beillesztése a költő életébe, továbbá az ismeretek új szempontú rendezése, rögzítése. Javasolt munkaforma a csoportmunka.

A csoportok feladatai:

I. csoport: *Debrecenről Komáromig*

1. Olvassátok el a tankönyv megfelelő dialógusait, és az eseménymozzanatokból állítsátok össze Csokonai életének első szakaszát!

2. A táblára rajzolt *vaktérképre* írjátok föl ennek az életszakasznak a helyszíneit, évszámait! Nyíllal jelöljétek, honnan hová ment!

3. Mely versek kapcsolhatók ehhez az életszakaszhoz?

II. csoport: *Komáromtól Debrecenig*

A feladatsor ugyanaz, mint az I. csoporté a második életszakaszra vonatkoztatva.

III. és IV. csoport:

Tekintsétek át Csokonai életét, emberi-költői sorsának alakulását! Jellemezzétek egy-egy tömör megállapítással életének alábbi tényezőit! (A megállapítások ezek sikeres vagy sikertelen voltára vonatkozzanak!)

Gyermekkor – ifjúság

– család

– iskola

Életfeltételek

– otthon

– egészség

Emberi kapcsolatok

– szerelem

– barátság

Munka

– költői pálya

– álláslehetőségek

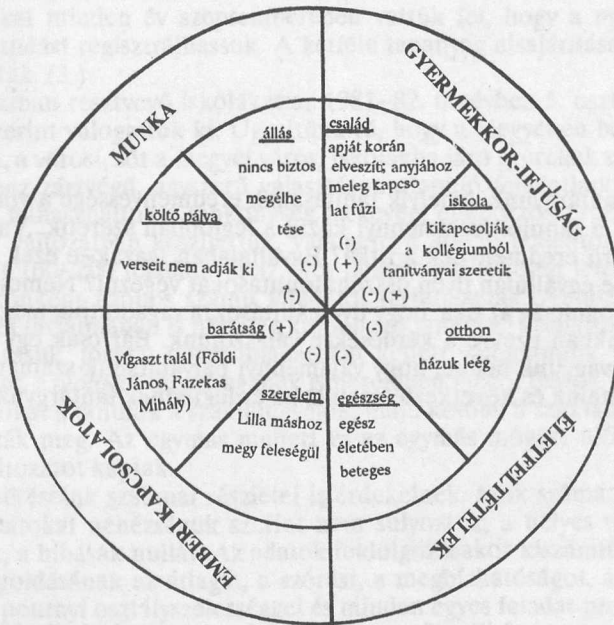
V. csoport.

Csokonai életének ismeretében bizonyítsátok be, hogy a felvilágosodás híve volt! Állításaitokat a tanult versekkel támasszátok alá!

II. Rögzítés

A beszámolók után a táblán egy életpályát szemléltető *térkép* alakul ki, melyen a városnevek, évszámok, a költő életében szerepet játszó személyek és a művek címe látható. A városnevek között húzott nyilak a vándorlás útvonalát jelzik. (Esztétikusabb a térkép, ha a mágnes táblára rajzoljuk föl, és az adatokat szókártyákra írjuk. A gyerekek a feladat megoldása után ezeket önállóan helyezik el a vaktérképen.)

A III. és IV. csoport beszámolója alapján a következő összegző ábrát írják (rajzolják) be a gyerekek a füzetbe.

Nem szóltam eddig a *HD* harmadik részéről, amely Csokonai "Tempefői" című művét jeleníti meg bábokkal és gyermekhangokkal. Az életrajzi óra után vagy az összefoglaló óra előtt, de a téma bármely más szakaszában levetíthető. A gyerekeknek különleges élményt jelent, hiszen a megjelenítés módja jól alkalmazkodik érzélemvilágukhoz. Tartalma révén pedig jól tudják kapcsolni a téma elméleti ismereteihez, párhuzamot tudnak vonni Tempefői és Csokonai élete között, s gazdag információkat szereznek a korabeli Magyarország művelődési viszonyairól. Minde mellett gazdagabbá teszik azt a Csokonai-képet, amelyet 6. osztályban kialakíthattunk irodalmunk e egyszerű egyéniségéről.